

3. Стасов Д. Каракозовский процесс (Некоторые сведения и воспоминания) / Д. Стасов // Былое. – 1906. – № 4. – С. 34 – 41.
4. Форш О. Д. Одеты камнем : [роман] / О. Д. Форш. – М. : Правда, 1986. – С. 25 – 328.
5. Шилов А. А. Каракозов и покушение 4 апреля 1866 года / А. А. Шилов. – Пг., 1919 – 52 с.
6. Щеголев П. Е. Каракозов в Алексеевском равелине / П.Е. Щеголев // Музей революции : [сб. 1]. – Пг. : Гос. изд-во, 1923. – 107 с.

УДК 821.162.2:82.09 Мотрич

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МАЛОЇ ПРОЗИ КАТЕРИНИ МОТРИЧ (ЗА ОПОВІДАННЯМИ „ПОЛІТ ЖУРАВЛІВ НАД НЕТОЛОЧЕНИМИ ТРАВАМИ“, „ЗВІЗДА ПОЛИН“)

Єременко О. Р., к. філол. н., доцент

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

Стаття присвячена дослідженню проблеми екології душі й довкілля в оповіданнях К. Мотрич „Політ журавлів над нетолоченими травами“ і „Звізда Полин“, що написані в постчорнобильський період.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, гінотекст, історія, екологія.

Єременко О. Р. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА МАЛОЙ ПРОЗЫ ЕКАТЕРИНЫ МОТРИЧ (ПО РАССКАЗАМ „ПОЛЁТ ЖУРАВЛЕЙ НАД НЕТОПТАННЫМИ ТРАВАМИ“, „ЗВЕЗДА ПОЛЬНИ“) / Сумской государственной педагогической университете имени А. С. Макаренко, Украина.

Статья посвящена исследованию проблемы экологии души и окружающей среды в рассказах Е. Мотрич „Полёт журавлей над нетоптанными травами“, „Звезда Полин“, написанных в постчорнобильский период.

Ключевые слова: Чернобыльская катастрофа, гинотекст, история, экология.

Yeremenko O. R. ECOLOGICAL PROBLEMS OF SMALL PROSE OF KATERYNA MOTRICH (AFTER STORIES „FLIGHT OF CRANES IS ABOVE THE NOT TRAMPLED DOWN HERBARES“, „STAR, WHICH NAMED WORMWOOD“) / Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Ukraine.

The article is devoted research of problem of ecology of the soul and environment in the stories of K. Motrich „Flight of cranes above the untrampled down herbares“ and „Star, which named Wormwood“, that written in a period after catastrophe in Chernobyl.

Key words: Chernobyl' catastrophe, ginotext, history, ecology.

Черпаючи снагу з духовних праджерел, утверджуючи нетлінні загальнолюдські цінності, сучасна поетеса, прозаїк і драматург К. Мотрич своїми книгами „Соняхи“, „Час найкоротшої тіні“, „Досвіток“, „Перед храмом любові і болю“, „Звізда Полин“, „Почайна“ та номінованим на Шевченківську премію романом „Ніч після сходу сонця“ спонукає читачів до осмислення / переосмислення крутозламів української історії.

Актуальною в прозописі дочки коваля Вакули стала чорнобильська тема, що відгукнулася боєм у багатьох творах, зокрема в оповіданнях „Політ журавлів над нетолоченими травами“ та „Звізда Полин“. Авторка намагається художньо відтворити події Чорнобильської катастрофи, що стала відправною точкою України на шляху державотворення, пробудила національну самосвідомість українців.

Тематично-поетикальний спектр малої прози К. Мотрич досліджували О. Мандич, Г. Онуфрик, Т. Шершень, однак на маргінесі наукових досліджень перебуває проблема екологічної компетентності літературних героїв, „життя“ яких розділилося на „до“ і „після“ Чорнобильської аварії.

Мета статті – з'ясувати специфіку художнього трактування питання екології душі й довкілля в оповіданнях „Політ журавлів над нетолоченими травами“ і „Звізда Полин“ К. Мотрич.

П'ятилексемний заголовок першого з них породжує тривожно-сумну настроєвість, передчуття лиха. Із синонімічного ряду (журавлі-лелеки-чорногузи-бусли) авторка добирає єдино влучну і містку лексему, що асоціюється з журую-журбою, хоча в народі цих птахів часто називають „веселиками“ (від весело, радісно), бо, за давніми віруваннями, несли „з Вирію-Раю нові душі, що народжуватимуться навесні та влітку“ [1, с. 263]. Граційні і поважні лелеки люблять жити поблизу людських осель, щоразу повертаються до рідних гнізд, „їхня життєдайна радість допомагає людям у господарстві, у збереженні врожаю, плодів, здоров'я, добра і щастя“ [1, с. 261].

Синонімічними до дісприкметника-означення „нетолоченими“ є лексеми „незаймані“, „нем'яті“, „некошені“, „неходжені“ (трави). Люди, як і журавлі, покинули рідні гнізда, бо безсилі перед грізним ворогом – радіацією. Над здичавілою після Чорнобильського лиха землею літає жура, пролітають над нею

журавлі, вкриваються бур'яном покинуті могили, не лунає дитячий сміх, не бринить пісня. Заголовок повісті створює певну проекцію для читачького сприйняття у подальшому розгортанні змісту, позаяк у ньому викристалізується весь текст, його тема й ідея.

Твір К. Мотрич починається епіграфом-посвятою: “І мертвим, і живим, і ненародженим жителям чорнобильського Полісся”. Письменниця частково змінює відомий вислів відповідно до контексту, підкреслюючи, що оповідання присвячене поліщукам, для яких Чорнобильська катастрофа стала новою страшною точкою відліку людського буття/небуття. Як і Т. Шевченко у загальновідомому посланні, К. Мотрич нерозривно поєднала три часові пласти – минуле, сучасне і майбутнє – української нації; письменниця таврує державних мужів за їхню ганебну політику і безвідповідальність, що призвели до повстання “мирного” атому.

Дія оповідання розпочинається “глупої ночі” в хатині Насті-Спасительки, якій привидівся лихий сон, схожий на “німе кіно”: старенька бачить несамовиту річку, “спотворені жахом і криком лица, а голосів не чути” [6, с. 4]. Кожне наступне дієслово підсилює враження, активізує читачьку увагу, письменниця вдається до градації в зображенні всеохопного лиха, що руйнує долю людей і землі: страшна ріка “залила вулиці, села, затопила хати, сади, ковтнула ліс, луги, поглинула Прип'ять” [6, с. 4]. Авторка не відхиляється від традиційного вживання кольороназв, адже чорна барва з давніх-давен символізує горе, відчай, страждання, смерть, а контрастний їй білий колір означає чистоту, невинність, у Настиному сні – це “дитя у білесенькій льолі”, “янголя у білій сорочечці” [6, с. 4], яке “пішло поверхнею ненажерливої ріки, світлячи сяйливим волоссячком, як німбом” [6, с. 4]. У реальному житті цей образ немовляти не раз асоціюватиметься в її свідомості з улюбленицею-правнучкою.

Текст зітканий із протиставлень, позаяк пророчий сон, віще передчуття трагедії постійно контрастує із весняним буянням природи. Авторка, як і її героїня, залюблена в дивосвіт природи, тому майстерно живописує словом: “В лузі розлила свої води інша ріка: умиротворена й весела. Верби та куці за ніч позеленішали... І з лугу, і з лісу...летіло пташине шебетання, висвистування, голубий перегук і голос ранньої зозулі, що повернулася сюди чи то вночі, чи ось шойно. Ще не встигла струсити із крилець втому, а вже кує, роздає здоров'я древній поліській землі і віщує довгий вік поліщукам” [6, с. 4-5]. Письменниця акцентує на парадоксальності реалій світу: зозуля віщує поліщукам многії літа тоді, коли вибух на ЧАЕС уже стався.

Поетика твору закорінена в усну народну творчість: нічне пророчє видиво жінка намагається відігнати давніми замовляннями (“Куди ніч – туди й сон” [6, с. 4]; “...нехай біда відступить туди, де сонце не сходить, де півні не піють, де собаки не брешуть, де дівки кіс не чешуть” [6, с. 8]); шукає розради в пісні, ревно молиться. Але врешті-решт цілителька усвідомлює, що не в силі зарадити лиху найдорожчих людей, бо над напоєною смертельною отрутою землею розстеляються “все далі й далі чорні полотна, виткані з гіркого полину” [6, с. 7]. У тексті зроджується “міжрядковий”, але весільний образ персоніфікованої Біди, яка “повзла навпрошки, робила кола” [6, с. 9], махала чорними крильми і злісно реготала...

Ретроспективна лінія подає своєрідну матрицю роду Насті-Спасительки, за яким здавна ходила “слава рятувальників”. У її душі живе нетлінна родовідна пам'ять про тих, хто вже “відчахнувся від древа роду” [6, с. 5]. На все життя запам'ятала семирічна дівчинка гірке пророцтво прадіда Івана-Розумовича: як поруйнують люди стару могилу, “...то буде лихо страшне. Не помилує ні старого, ні малого. Смерті не видно буде, а люди падатимуть, як мухи. Отруїть вона землю, воду, небо. Будуть отут мертві города і села” [6, с. 10].

Рятувала людей від біди і баба Соломія, потім і мати Софія... Настя-Берегиня продовжує їхню місію, єднаючи своїм життям минуле, теперішнє і навіть майбутнє, бо ж зеленіє крона дерева її роду: пишасться жінка сином Миколою, невісткою Санею, трьома онучатами, старша з яких – Світланка – нещодавно стала щаслива в шлюбі, народила правнучку-потіху... Настя єднає покоління предків і нащадків, у ній живе мудрість віків, незвичайна здатність оздоровлювати і пророкувати.

У внутрішньому монолозі Спасителька широко зізнається, що “цей край для неї безмежно любий, і земля, в якій поховано великий ключ її роду, – свята” [6, с. 10], тому стан заціпеніння і розпачу опанує її, коли син повідомляє про евакуацію. Райська краса весняного вечоріння дисонує із переживаннями героїні: граційно летять над Прип'яттю журавлі, а душа її квилить, як зрана птаха. Жінка “затято мовчала” [5, с. 11], бо визрівало в душі найважливіше життєве рішення – прийняти смерть на рідній землі, поділивши з нею біду, біль і страх...

Вільний і радісний політ журавлів – своєрідний рефрен-антитеза до подій людського життя. Настя твердо вирішує, що не поїде з рідного дворища, де клеткотом зустрічають її лелеки, не покине чепурної хатини, де в комині живе домовичок, де щороку на Великдень готувала крашанки, пекла паски і калачі, а потім ішла до церкви... Вона не порушить звичний алгоритм життя роду, бо, на відміну від молодих, переконана, що поліщуки покидають рідну землю навіки. Одягнувшись у святкове вбрання, Настя готувалася до Великодня, найдавнішого християнського свята року, коли радість увіходить у кожную домівку, коли людські серця

сповнені надії, милосердя, любові до ближнього, добра...

Коли вивозили найрідніших, вона була далеко в лісі, бо не змогла зректися згорьованої землі і пам'яті свого роду... За допомогою дієслівної градації й заперечної частки письменниця увиразнила й підсилила горе близьких, які змушені її покинути: "Не бачила Настя, які заплакані очі в сусідів, як голосила Саня посеред подвір'я, як Микола відв'язав Рябка, вткнувся лицем у собачу морду й надривно ридав. Не чула, як пес моторошно вив услід машини" [6, с. 14].

Нічної пори самотиною "толочила зловісну тишу" [6, с. 15], прошкуючи до церкви... Її самотність підкреслено точним, мовби різьбленим реченням: "Сама, як перст, на все село, на весь білий світ" [6, с. 15]. Обезлюділе село, сплюндрована у весняному буянні земля... "І завилала Настя-Спасителька криком чайним, стогоном дерев і трав, зойком неба і великодньої землі, віднині навіки висватаної чорним лихом..." [6, с. 15]. Тужила Берегиня, а з нею сумував і світ природи, з яким зріднилася до смерті: птахи, дерева і трави, сонце і небо, праліс і річка. Безіменне Настине село стало пустою, як і ті 76 містечок і сіл України, що були стерті з обличчя землі Чорнобильською бідую.

„Політ журавлів над нетолоченими травами“ – яскравий зразок гінотексту, тобто тексту, що міг бути написаний тільки жінкою, оскільки основними рисами його є глибока емоційність, розмаїта інтонаційно-тональна палітра, екзальтованість мови, проникнення у внутрішній світ героїні, щире вболівання за тих, хто відійшов у минуле, і за тих, котрі прийдуть із майбуття.

Ці ж риси стали визначальними і в оповіданні К. Мотрич „Звізда Полин“, текст якого поділяємо на чотири змістово-інтонаційні частини, кожну з яких авторка виокремила візуально (міжрядковим інтервалом і трьома „зірочками“). Умовно назвемо їх „Розлука-розпука“, „Передісторія“, „Вистраждана любов“, „Одкровення пророка“.

Твір має дещо „зміщену“ композицію, оскільки починається з розв'язки, що має сумовито-трагічну тональність. У першій частині відбувається „заочне“ знайомство читача з головною героїнею Василюю, яка заради свого спізнитого кохання покинула простору хату, розкішний сад, улюбленого внука... Кожен із персонажів дає власну оцінку її відчайдушному вчинку: свекруха невпинно лас; „зрозпачений“ чоловік Санік обороняє; мати співчуває і розуміє; Килинця широко засмучена, бо втратила свого ангела-охоронця; односельці не засуджують, бо шанують добру, мудру й горду жінку.

У другій частині авторка ніби зсередини підсвічує духовну суть і поривання Василюни, з'ясовуючи причинно-наслідкові зв'язки, що спонукали жінку до прийняття важливого життєвого рішення. Василюні здавалося, що вона лише готується жити: то „з власних пучок зводила дім і все на садибі“, то „робота, поквал, Саніків п'яний галас“ [4, с. 53], потім клопоти одружених доньок-близнючок, народження внука... Їй не хотілося вірити, що життя промайнуло, що вона у свої сорок – уже баба. Згадувала перше шалене, але нещасливе кохання, одруження із Саніком, який встиг „пристаратися“ сина на стороні. У ній потужно вибурунувалося бажання жити і любити по-справжньому. Кохання до Павла полонило її вразливу душу, спалахнуло спізнено і раптово.

У душах закоханих жили печалі і радощі ріднокраю, вони тонко відчували безмір весняної краси, всотували запахи квітнування, тому особливо болісно сприймали біду, що чорним крилом торкнулася кожного: дружина Павла за три місяці після аварії „згоріла від раку“; у Санікові Чорнобиль „вбив чоловіка“; тяжко занедужав Павло.

К. Мотрич переконана, що Чорнобильська аварія – це покарання українців за бездуховність, гордості, безбожництво, розбрат, безпам'ятство. Вона таврує горе-реформаторів, можновладців-янничар, завдяки яким зловісним невидимим ворогом – радіацією – стерті з обличчя землі десятки сіл, радіоактивним забрудненням уражено 5 млн. гектарів території України. Авторка не лише фіксує фактаж, а й шукає вихід зі складної ситуації, змушує замислитися над присутніми проблемами: влада і народ, історія й особистість, людина і природа. Її резигнації викристалізуються в афоризми, що тяжіють до словесно-змістової концентрації: „Царство власті не завжди є царством розуму“ [4, с. 53]. Письменниця вдається до інтертекстуальних вкраплень, наводить пророчі слова Т. Шевченка, рядки з Біблії, що увиразнюють ідею оповідання: до тих пір, поки не відродимося духовно, поки мізерніє/маліє душа людська, доки спить національна свідомість, доти наш народ буде „зеленим плодом на дереві, який не хоче зріти духовно, тому й опадає зеленим“ [4, с. 63].

Домінантним колоративом розділу „Вистраждана любов“ є срібна барва, що символізує духовну красу й багатство почувань закоханих, їхнє зріле почуття кольору сивини: „Солов'ї випросили в місяця більше срібла, і він шубовснув його прямо в став... І вже на срібному дні Василюна відчула, як її вхопили гарячі срібні руки, і срібна ніжність залила душу“ [4, с. 60-61]. Герої наділені рідкісною здатністю жити в злагоді з довкіллям, бережно ставитися до всього, що їх оточує. Пейзажні описи згармонізовані з людськими переживаннями, в них оживає родова прапам'ять українців, вібує вибухова емоційність закоханих. Антитезою до основного тексту третьої частини є останнє речення-абзац, де „срібне“ кохання героїв контрастує з описом подвір'я, у якому вдало використано тавтологію й алітерацію: „...ревищем ревла

негодована худоба“ [4, с. 61].

У заключній частині мотив злиття людської душі з довкіллям, наділеним функцією охоронного модусу, стає потужнішим. Природа сприяє душевній регенерації/реінкарнації героїв, опосередковано впливає на розгортання сюжету, слугує адекватному відображенню психічних процесів, підкреслює національну самобутність. Розмаїття світу, сповненого кохання Василя і Павла, озивається неповторними візуально-звуково-запаховими асоціаціями: „Вечір розносив терпкі запахи степу й недалекого луку, хтось змішував їх воедино, й виходило щось вічне, нетлінне, рідне, те, чого на інших землях не відчуєш і не знайдеш, бо воно живе лише там, де вкорінилася серед цих полинів і трав твоя душа“ [4, с. 61].

Уражений радіацією Павло борюється в лікарні з недугою, а душа коханої німо кричала, самозречено благаючи земні і небесні сили врятувати його. Ніби у відповідь на її молитви-замовляння, закорінені в мовну народну стихію, Павло почувається значно краще.

Часопростір розв'язки – сакральний: дія відбувається на козацькій могилі пізньої вечірньої пори. У філософсько-притчевій площині виведено біблійний образ безіменного, який з'явився раптово, ніби з Чумацького шляху. Полеміка між незнайомцем і колишнім учителем історії Павлом розкриває авторське розуміння минулого – сучасного – майбутнього. Філософські обертони наростають, коли герої простежують етапи історії України. Медитації подорожнього поглиблюють і роблять більш конкретною проблему екології душі і довкілля. „Господь стільки дав цьому народові – яку родючу та квітучу землю, які ріки, озера, моря, які ліси, степи, яку мову, які пісні, яку вроду, які душі сюди посилав та ще й посилав!“ [4, с. 62], – захоплено вигукує вечірній гість, живописуючи земний „рай“ – Україну. Але сумним дисонансом звучать правдиві слова: „Землю отруїли, водойми понижили й погубили, повітря занапалили, храми поруйнували, осквернили, мову зневажили, потороччя наплодили“ [4, с. 62].

У контексті світової історії осмислено віхи українського минулого. Авторка розмірковує, чому віками плюндрували нашу землю суздальський князь Андрій Боголюбський, орди Батия, османські поневоловачі, „червоні ідоляни“, таврує причетних до руйнування Січі, голодомору, тих, хто намагався збудувати „державу без Бога“. Речником авторської позиції стає невідомий, його жорстокі слова, мов батоном, шмагають і раять душі закоханих. Пророк наголошує на циклічності історії, нагадує магичність цифр – сім, сорок, сімдесят, що слугують мірками часу, які Бог „дає людині для прозріння і щоб вона виросла фізично й духовно“ [4, с. 62].

Оповідання „Звізда Полин“ написане 1989 р., але письменниця сміливо прогнозує недалеке майбутнє, проглядаючи крізь десятиліття: Господь „...1997-1998 року віддасть вас у руки нової орди, доморощеної“. Рядки оповідання – „Ви будете ...мовби у вигнанні на своїй землі“ [4, с. 63] – співзвучні з Шевченковим оксиморомом: „На нашій, не своїй землі...“

Трагічна тональність оповіді поступово переростає в оптимістичну настроєвість, коли незнайомець афористично підкреслює потребу духовного самовдосконалення та самоутвердження: „Хто сповідує Закон, мерзоти не зробить“ [4, с. 63]. Чистих і високих душею закоханих він благословляє „на нове життя у вірі“, на „добрі плоди“. К. Мотрич, як і героям її оповідань, болять народні страждання, тому й спонукає вона замислитися над гіркими сторінками минулого, розкриває приховані архіви людської пам'яті, будить приспане сумління та національну самосвідомість, змушує очистити душі від скверни, любити і берегти довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Міфи та легенди давньої України / Валерій Войтович. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2008. – 392 с.
2. Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників : навч. посібник для студентів-філологів / Л. М. Горболіс. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 132 с.
3. Мандич О. Тривога і скорбота, надія в серцях українців. Оповідання Катерини Мотрич „Політ журавлів над нетолоченими травами“ / Оксана Мандич // Дивослово. – 2011. – № 12. – С. 12-14.
4. Мотрич К. Звізда Полин / Катерина Мотрич // Дивослово. – 2008. – № 6. – С. 56-63.
5. Мотрич К. На законах ієрархії тримається весь світ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.umoloda.kiev.ua/number/988/164/35/896.
6. Мотрич К. Перед храмом любові і болю. Оповідання, повість / Катерина Мотрич. – К. : Молодь, 1989. – 238 с.
7. Онуфрик Г. Особливості життєвих образів у малій прозі Катерини Мотрич / Галина Онуфрик // Дивослово. – 2008. – № 4. – С. 53-55.